

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Katedra pomocných věd historických a archivnictví

Dějiny středověkých a raně novověkých knihoven

Studijní opora pro kombinovanou formu navazujícího magisterského programu

Pomocné vědy historické a archivnictví

Mgr. Jindřich Kolda, Ph.D.

Hradec Králové

2021

STŘEDOVĚKÉ KNIHOVNY

Obecné vývojové tendence

- *raný středověk (5.-8. století)*: knihovna jako instituce takřka výhradně církevní záležitostí (kláštery starých řádů – Monte Cassino, Fulda aj., kapituly – Verona, katedrály – Sevilla atd.; na jihu často návaznost na staré antické knihovny, přepisovací činnost Cassiodora &. spol.), známo cca 1800 svazků

- *vrcholný středověk (9.-12. století)*: kniha proniká k světskému publiku (palácová knihovna Karla Velikého), nové řády (např. cisterciáci či premonstráti) + reformní církevní proudy, textová kritika, počátek pronikání národních jazyků do původně zcela latinských textů

- *pozdní středověk (13.-15. stol.)*: další řády (minorité, dominikáni, karmelitáni aj.), nejpozději od 14. stol. kontinuita papežské knihovny, postupná laicizace vzdělání (vznik univerzit – libri catenati, libraria magna et parva, stationáři světských tzv. humanistických škol), knihtisk, šlechtické knihovny, počátky knihoven městského patriciátu

Evropský kontext

- za *prvopočátek* evropských knihoven pokládán rok **540**, kdy odešel původně státní úředník Cassiodorus do kláštera Vivarium v Kalábrii, kde nařídil mnichům studium starověkých textů a budování knihovny (dochovány jen zlomky); vedle toho knihovny v benediktinských kláštorech (Monte Cassino aj.), v Římě (lateránská knihovna), na španělském poloostrově (Isidor sevillský aj.), v íroskotském okruhu (od Irska po Německo – Fulda aj.)

- za *Karla Velikého* – císařská knihovna v Cáchách (dary od papežů, rukopisy ze zaniklých klášterů) – vliv na další světské prostředí (Burgundsko, Švýcarsko, Porýní)

- *vrcholný středověk*: klášterní knihovny centry vzdělanosti (Reichenau, Murbach, Tours...), od 11. stol. vznik prvních univerzit – významné kolejní knihovny v Toledu, Palermu (písaři & překladatelé – jejich prostřednictvím přes arabštinu znovuobjevena antická vzdělanost), nejrozsáhlejší Sorbonna (odsud nejstarší katalogy – 14. stol. zde přes 1700 kodexů) se studovnou (28 řad s pulty s *libri catenati*), vedle ní další kolejní knihovny (právníká, lékařská...), dalšími centry Oxford, Cambridge, Vídeň, Heidelberg, Erfurt...; od 13. stol. knihovny obvyklé v prostředí vyšší šlechty (součást reprezentace osob, sběratelství atd. – Wolfenbüttel, italské humanistické knihovny – Medici, Sforzi, Petrarca aj.); propojení se skriptorii

- uložení: nejprve pultové knihovny s kodexy přidělanými řetězy a umístěnými vedle sebe, čtenář sedí

- později se s množstvím knih objevují regály, u nichž často pulty, kde se studuje ve stoje, další ukládání v truhlách, zvláště cenné knihy chovány v nepřístupných částech knihoven; knihovny spjaté se svými institucemi, přístupné pouze pro okruh osob s nimi spjatý

Středověké české knihovny

- z *velkomoravského období* zachovány jen zlomky a zprávy o dílech
- 9.-10. stol.: vedle sebe staroslověnská a latinská vzdělanost (import z Bavor, vč. knih), díla tu prokazatelně vznikají – nález pisátek v Sadech u Uherského Hradiště
- 10.-11. stol.: vznik základní sítě klášterů (první ženský – sv. Jiří na Pražském hradě, 993 – Břevnov, okolo r. 1100 v Čechách cca 10 klášterů; zakladatelské komunity z ciziny si často přinášely vlastní soubory knih – liturgie, teologie, řádové předpisy), 973 založení pražského biskupství, 1063 olomoucké biskupství, kapituly a školy, s těmi všemi skriptoria a knihovny; v ostatních prostředích často vlastnictví jednotlivin či velmi malých souborů; nákladnější práce se objednávají za hranicemi (např. tzv. *Vyšehradský rukopis* v Bavorsku)

- kolem *poloviny 11. stol.* vznikají první zdejší iluminované rukopisy (jako *Svatovítský evangeliář* aj.); import knih do Polska

- *12.-14. stol.*: činnost významných biskupů – Jindřich Zdík (†1150; olomoucké a strahovské skriptorium), Jan z Dražic (†1343; nákup knih z Avignonu, věnovaných částečně roudnickým augustiniánům – počátky osobních knihoven); vyšehradská a pražská kapitula (při pražské Kosmas), významná klášterní centra (skriptoria & kroniky aj., *Codex gigas*) – Plasy, Nepomuk, Žďár nad Sázavou, Zbraslav, sv. Jiří na Hradě (*Pasionál abatyše Kunhuty* aj.); vznik farních knihoven; zárodky světských knihoven – královské knihovny (např. Přemysl Otakar II. sbíral astronomické spisy, Václav IV. aj.), později šlechtické a měšťanské k.

- *1348*: vznik univerzity (kolejní knihovny – do 1420 v Karlově koleji přes tisíc svazků, výpůjčky ven, efektivnější opisování – diktování, řemeslné opisování – jednotlivá díla ve více exemplářích – Praha centrem obchodu s knihami)

- *busitství*: ničení starých knihoven (likvidace, obchod, vývoz za hranice), knihy médiem polemik a obhajob „pravdy“, vznik knihoven reformních učenců (vč. městských knihoven – např. staropražská)

- **nejdůležitější současné rukopisné knihovny**: strahovská, pražské kapituly, Národní knihovna (zejm. díky zrušeným klášterům – stejně tak Moravská zemská k. či Studijní a vědecká k. v Olomouci), klášterní knihovna ve Vyšším Brodě, na Strahově, Teplé, v Rajhradě aj.

RANĚ NOVOVĚKÉ KNIHOVNY

Obecné vývojové tendence

- od *přelomu 15. a 16. stol.* v souvislosti s vynálezem knihtisku nesmírný nárůst produkce knih a s nimi i knihoven, které se stávají vedle zásobnic vědění též definitivně součástí reprezentace svého majitele (čtenáře) – zdobnost, honosnost; přerod pultových knihoven v knihovny sálové, fresky s výjevy souvisejícími s oslavou vědění
- *16. – 18. stol.*: vrchol výše naznašených tendencí, nejsofistikovanější knihovny tradičně v klášterech starých řádů, univerzitní a světské knihovny se jim snaží vyrovnat, postupný přerod knihoven z privátních či přístupných jen omezenému okruhu čtenářů ve veřejné – dodnes existuje jedna z prvně zpřístupněných Ambrosiana v Miláně (1609)
- *18. stol.*: pro širší vrstvy knihy zpřístupňovány v podobě půjčoven při knihkupectvích, prvně 1726 v Edinburghu, tato praxe se ujala zvláště v USA a zpětně ovlivnila vývoj sítě veřejných knihoven v Evropě

Evropský kontext

- *Itálie*: Vatikánská knihovna na objednávku Sixta V. z let 1587-1589 – typické sálové provedení (tu ovšem dvě lodě), při stěnách knihovní skříně, bohatá štuková a malířská výzdoba (důraz na strop), s níž koresponduje výzdoba skříní, vedle oslavy moudrosti atd. je tu i oslava zakladatele knihovny (nejen jako čtenáře, ale např. i stavebníka, fundátora, politika, církevního činitele apod.) – podobný vzorec se uplatňuje napříč všemi prostředími; další knihovny: Biblioteca Angelica, Siena, Benátky, Ravenna atd.

- *Anglie*: zásadní zejm. knihovny univerzitních kolejí v Oxfordu a Cambridge
- *Španělsko*: San Lorenzo v Escorialu Filipa II. – propojení knihovny s královskou rezidencí a zároveň klášterem

- *Německo a Rakousko*: zřejmě nejvíce barokních sálových knihoven v Evropě, jak světských (např. knihovna vévodů ve Wolfenbüttelu z r. 1644), tak zejm. církevních (Sankt Florian, Melk, Lilienfeld, Admont)

- *Francie*: královské knihovny ve Versailles; francouzská revoluce a její rušení starých šlechtických a klášterních institucí položila základy nového chápání knihovnictví v podobě **národní knihovny** (Bibliothèque National) v hlavním městě, kam jsou soustředěny největší poklady starší knižní kultury a která je pak systematicky budována jako zásobnice vědění „národa“ (resp. státu) – tím raný novověk v této oblasti končí

České raně novověké knihovny

- *renaissance & humanismus*: významné šlechtické knihovny – Rožmberkové, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Lobkowitzové (na obr. Roudnice) atd. ; církev zastíněna

- cca *od pol. 16. stol.*: budování nových rozsáhlých klášterních knihoven (vedle starých řádů typu benediktinů zejm. jezuité) – zkáza mnohých za josefinského rušení klášterů

- záchrana starých knih a knihoven: muzejní a knihovnická činnost 19. a 20. stol. – cílené sbírky, dary; po 1945: zánik německých a klášterních knihoven, znárodnění šlechtických – opět zánik mnoha skvostů, ale zároveň cílené bádání a záchrana (Památník národního písemnictví)

LITERATURA

BÁEZ, Fernando: *Obecné dějiny ničení knih: od sumerských tabulek po digitální éru*, Brno 2012.

BOHATCOVÁ, Mirjam: *Česká kniha v proměnách staletí. Od nejstarších dob do konce XIX. stol.*, Praha 1990.

BOLOM KOTARI, Martina – KOLDA, Jindřich (eds.): *Brána moudrosti otevřená. Knihy a knihovny broumovského kláštera*, Hradec Králové 2020. Dostupné z http://www.branamoudrosti.cz/pages/output_publication.html (tu další recentní literatura k raně novověkým knihovnám)

CAVALLO, Guglielmo – CHARTIER, Roger (eds.): *A history of reading in the West*, Cambridge 1999.

CEJPEK, Jiří – HLAVÁČEK, Ivan – KNEIDL, Pravoslav: *Dějiny knihoven a knihovnictví v českých zemích a vybrané kapitoly z obecných dějin*, Praha 1998.

DRAGOUN, Michal – DOLEŽALOVÁ, Lucie – EBERSONOVÁ, Adéla: *Ubi est finis huius libri deus scit: Středověká knihovna augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem*, Praha 2015. (tu další recentní literatura k středověkým knihovnám)

Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku. Dostupné z: <http://www.encyklopedieknihy.cz>

HLAVÁČEK Ivan, *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha 2005.

JOHNSON Elmer – HARRIS Michael, *History of Libraries in the Western World*, Lanham–Maryland–London 1999.

KNEIDL Pravoslav: *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*, Praha 1989.

VESELÁ, Lenka: *Šlechtická knihovna jako intelektuální zrcadlo?: K reflexi dobové mentality na příkladu knižní sbírky Hieronyma Becka z Leopoldsdorfu (1525-1596)*, Český časopis historický. Roč. 113, č. 4 (2015), s. 941-964.